

ДО ОБГОВОРЕННЯ TO DISCUSSION

УДК 330.352:338.46

МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НЕВИРОБНИЧОЇ ПІДСИСТЕМИ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ: ПЕРЕДУМОВИ ПОБУДОВИ

Н.Л. Кусик, к.е.н., доцент

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса, Україна

Г.В. Козаченко, д.е.н., професор

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, Луганськ, Україна

Кусик Н.Л., Козаченко Г.В. Механізм відшкодування витрат невинробничої підсистеми сфери соціального відтворення: передумови побудови.

Розглянуто принципи підходи до побудови механізму відшкодування витрат на послуги, що надаються невинробничої підсистемою сфери соціального відтворення соціально-економічної системи, який дозволить забезпечити економічно ефективне та соціально справедливе розширене відтворення людського капіталу головним чином відтворюючи «соціо» – людину, як головний чинник розвитку системи в цілому.

Ключові слова: соціальне відтворення, невинробнича підсистема, послуга

Кусик Н.Л., Козаченко А.В. Механізм возмещения затрат непроизводственной подсистемы сферы социального воспроизводства: предпосылки построения.

Рассмотрены принципиальные подходы к построению механизма возмещения затрат на услуги, предоставляемые непроизводственной подсистемой сферы социального воспроизводства социально-экономической системы, который позволит обеспечить экономически эффективное и социально справедливое расширенное воспроизводство человеческого капитала главным образом воспроизводя «социо» – человека, как главного фактора развития системы в целом.

Ключевые слова: социальное воспроизводство, непроизводственная подсистема, услуга

Kusik N.L., Kozachenko A.V. The mechanism of refunding of non-production subsystem in sphere of social reproduction: creation premises.

There were considered the fundamental approaches to the creation of the refunding mechanism for services provided to non-productive sphere in social reproduction subsystem of the socio-economic system. Such mechanism would allow cost-effective and socially justified expanded reproduction of human capital. It will happen mainly through the reproduction of "social" – human, as a major factor in development of the system as a whole.

Keywords: social reproduction, non-production subsystem, service

Дослідження соціально-економічних (в т.ч. й фінансових) відносин у сфері соціального відтворення в повній мірі допускають управління відшкодуванням витрат на соціальний розвиток і визначення макроекономічних пропорцій між економічним зростанням і соціальними витратами суспільства. Це робить особливо актуальною проблему необхідності пошуку нових стратегій, методів і механізмів регулювання соціальних процесів. На даний момент в Україні необхідно сформулювати модель сталого розвитку соціально-економічної системи, яка допускає об'єднання цілей економічного розвитку з розвитком людини, в першу чергу через відтворення «соціо-людини».

З позицій виділення в соціально-економічній системі (далі – СЕС) сфери соціального відтворення (далі – ССВ), яка характеризується домінуючою роллю відтворення «соціо-людини» в рамках невинробничої підсистеми, виходячи з поділу дій на економічні та не економічні, а так само ґрунтуючись на припущенні про домінуючу роль економічних дій, в існуючу модель механізму відшкодування витрат вартості послуг ССВ, потрібно внести принципові зміни і доповнення, які дозволять реалізувати соціальні інтереси суспільства за допомогою економічних дій. Для цього, необхідно створити такий механізм відшкодування витрат на послуги, що надаються невинробничої підсистемою ССВ СЕС, який дозволить забезпечити розширене відтворення людського капіталу головним чином відтворюючи «соціо-людину».

Проблема надання послуг у невинробничій підсистемі ССВ СЕС розглядається в рівній мірі як економічними, так і соціологічними науками. З точки зору одних дослідників, таких як Азар В., Армстронг Г., Вонг В., Іванов М., Кротов М., Котлер Ф., Коляго В., Колесніков І., Меньшикова Г., Плетнікова І., Пузанов А., Сива С., Сондерс Дж., Тикоцький Л. [1-8], послуга – це економічна категорія.

На думку інших дослідників, таких як Вебер М., Жива А., Песоцька Є., Парсонс Т., Софіна Т.,

Черниш О. [9-14], послуга, як поняття, повинна бути винесена за межі економіки, послуга - це соціологічна категорія.

Якщо прийняти за основу дослідження першу точку зору, то ставиться під сумнів гіпотеза функціонування як самої соціально-економічної системи в цілому, так і існування сфери соціального відтворення зокрема. Якщо ж дотримуватися думки другої групи дослідників, то викликає сумнів гіпотеза про необхідність відшкодування витрат на послуги. Тим не менше, і ті й інші дослідники, побічно, опосередковано, більшою чи меншою мірою визнають, що послуга має і економічну і соціальну природу.

Поняття «послуга невиробничого підсистеми ССВ СЕС» доцільно розглядати в узагальнено-теоретичному плані як в економічному аспекті (блага, виробництво і т.п.), так і в соціологічному (учасники, дія і т.п.). Враховуючи, що в соціологічному і економічному відношеннях вкрай близька така характерна особливість даних послуг як ступінь зближення виробника (виробника, постачальника, надавача, продавця) послуг та їх споживача (одержувача, покупця, набувача), функціонування цих сторін як суб'єктів необхідно розглядати в цілісному єдності. Дане твердження підтверджується тим, що в понятті «механізм відшкодування витрат на послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС», простежуються дві основні проблеми, що стосуються одного й того ж явища.

Мова йде про проблему відшкодування витрат суб'єктів, що надають послуги у невиробничій підсистемі ССВ СЕС з одного боку, і про проблему відшкодування витрат суб'єктів, які отримують послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС з іншого боку.

Метою статті є визначення принципових підходів до побудови механізму відшкодування витрат на послуги, що надаються невиробничої підсистемою сфери соціального відтворення соціально-економічної системи, який дозволить забезпечити розширене відтворення людського капіталу головним чином відтворюючи «соціо-людину».

Перш ніж з'ясувати загальні риси та специфічні особливості побудови і функціонування механізму відшкодування витрат у сфері соціального відтворення СЕС, вивчити процеси надання послуг у невиробничій підсистемі ССВ СЕС, необхідно визначитися з деякими подробицями. У першу чергу, на наш погляд, необхідно систематизувати категоріальний апарат в дослідженні сфери соціального відтворення і її невиробничої підсистеми.

Соціально-економічна система (СЕС) – це складна цілісна людино-розмірна система, що формується в контексті еволюції інтеграційних і універсумних систем, що володіє як загальними характеристиками, так і специфічними властивостями, закономірностями розвитку, механізмами і формами економічних і соціальних взаємодій, що реалізуються людиною як

центральною елементом системи, головним учасником відтворення «соціо-людини» і основним фактором розвитку системи.

Сфера соціального відтворення (ССВ) – це частина соціально-економічної системи, в рамках якої здійснюється відтворення людського капіталу через безперервно триваюче індивідуальне соціальне відтворення кожної людини.

Невиробнича підсистема ССВ СЕС – це частина сфери соціального відтворення соціально-економічної системи, особливий суспільний інститут, утворений сукупністю організацій, які своєю діяльністю забезпечують соціальне відтворення людського капіталу головним чином через відтворення «соціо-людини» за допомогою надання відповідних послуг.

Послуга невиробничої підсистеми ССВ СЕС – це соціальна нематеріальна чиста послуга особистого призначення, що надається суб'єктами невиробничої підсистеми ССВ, з метою підтримки безперервного індивідуального відтворення триєдності «біо - трудо - соціо» людини як основного способу відтворення людського капіталу і як головного чинника розвитку соціально-економічної системи.

Послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС як послуги соціального характеру, досить різноманітні, мають безліч специфічних якісних характеристик особливостей, складно описуються кількісно, грають важливу роль, як для окремого індивіда, так і для суспільства в цілому. У зв'язку з цим актуальною залишається проблема формування такого економічно ефективного та соціально справедливого механізму відшкодування витрат на послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, який би дозволив позитивно впливати на соціальне відтворення людського капіталу, відображав би інтереси всіх членів суспільства через безперервне відтворення «соціо-людини».

Як і будь-яка система, невиробнича підсистема ССВ СЕС має свої елементи. Центральними елементами, що виконують первинну роль у відшкодуванні витрат на послуги невиробничої підсистеми ССВ, є - суб'єкти цієї підсистеми. Послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС досить негомогенні, а отже такими ж є і суб'єкти. З теоретичної точки зору ясно, що суб'єктами, що надають послуги у невиробничій підсистемі ССВ СЕС, як суб'єктами ефективного конкурентного ринку, можуть бути тільки ті інститути-організації, які прагнуть максимізувати свої доходи. У зв'язку з цим слід спеціально зупинитися на понятті «економічного інституту» та його відмінності від поняття «економічної організації».

Іноді поняття «економічний інститут» трактують розширено [15-19], як щось що відноситься до будь-яких норм і правил, які забезпечують досягнення максимального результату при мінімумі витрат. Однак це – принцип раціональності, що відноситься до будь-якої сфери діяльності. В умовах товарно-

грошового господарства економічний інститут виступає, як правило, як норма, яка регулює відносини у сфері власності, виробництва, розподілу, обміну, використання блага, пов'язані з витратами і доходами в грошовій формі.

Що стосується поняття «економічна організація» [17-21], то воно включає в себе сукупність взаємопов'язаних економічних норм і правил, яку можна назвати «кластером». Даний «кластер» не має самостійного організаційного оформлення і є в цій сфері вбудованою підсистемою. Термін «кластер» (від англ. - пучок, скупчення, концентрація) в науковий обіг вперше ввів американський економіст Й.А. Шумпетер [19, 22] в рамках теорії підприємців-новаторів, які через кластери інновацій (нововведень) поширювали досягнення науково-технічного прогресу. Згідно Й.А. Шумпетеру, кластер - це сукупність базисних інновацій, сконцентрованих на певному відрізку часу і в певному економічному просторі, причому як цілісна система нових продуктів і технологій.

У зв'язку з одночасним використанням понять «економічна організація» і «кластер», на особливу увагу, на наш погляд, заслуговує пропонування Ю. Ольсевич і В. Мазарчук [17] класифікація організацій, що припускає їх поділ на економічні, соціальні, політичні та ідеологічні. Дана класифікація не збігається з офіційною юридичною класифікацією, тому що згідно з положеннями Бюджетного кодексу України, Господарського кодексу України та Цивільного кодексу України [23-25], всі вітчизняні юридичні особи поділяються на комерційні та некомерційні (непідприємницькі, неприбуткові) організації (залежно від того, є чи ні вилучення прибутку основною метою їх діяльності). При цьому законодавчо до некомерційних організацій зараховуються релігійні організації. А згідно авторської класифікації Ю. Ольсевич і В. Мазарчук релігійні організації як такі не можуть бути віднесені до економіки, оскільки ведення їхнього господарства підпорядковане не економічним, а ідеологічним інститутам. Таким чином, під «економічною організацією» вони розуміють таку, в якій «кластер» економічних норм і правил займає домінуюче становище. Економічні організації в умовах товарно-грошового господарства завжди об'єктивно орієнтуються на те, щоб їх доходи перевищували витрати, тобто на прибуток. Цей прибуток може витрачатися по-різному: повністю або частково розподілятися між власниками капіталу, йти на підвищення оплати праці найманого персоналу, використовуватися як інвестиції в капітал цієї організації. Але в будь-якому випадку прибуток є домінуючим інститутом економічної організації, а всі інші норми і правила повинні бути підпорядковані цьому інституту.

Під «соціальною організацією» автори класифікації [17] вважають таку, в якій «кластер» економічних норм і правил підпорядкований іншому «кластеру» - сукупності соціальних норм і

правил. Це зовсім не означає, що економічні інститути в рамках такої організації повинні бути придушені. Там, де вони пригнічені, витрати будуть перевищувати доходи, а сама організація буде деградувати. Навпаки, економічні норми і правила, спрямовані на економію витрат і підвищення доходів, повинні в соціальних організаціях діяти в повну силу, але тільки в тих рамках, які допускаються домінуючою сукупністю соціальних норм і правил.

Розглянута теорія створює, на наш погляд, досить широкі можливості для варіантів функціонування «вбудованого» економічного «кластера» всередині соціальної організації і, навпаки, «вбудованого» соціального «кластера» всередині економічної організації. Соціальна організація може з економічної точки зору бути прибутковою або неприбутковою, її капітал може належати різним власникам - державі, трудовому персоналу, приватним особам, корпораціям. Але, головне, її соціальні завдання мають бути чітко і конкретно окреслені і повинно бути гарантовано (законодавчо, економічно, етично) їх пріоритетне місце серед усіх цілей, які може переслідувати дана організація. В більшості випадків, школа, університет, лікарня, театр насправді не є економічними організаціями. Але їх можна перетворити на такі, поставивши перед ними в якості головної мети максимізацію доходів. Але тоді їх роль у формуванні й відтворенні людського капіталу буде різко знижена й перекручена.

Таким чином, враховуючи проаналізоване поняття соціальної організації і теорію кластерів, можна припустити, що суб'єкти, які надають послуги у невиробничій підсистемі ССВ СЕС - це в основному соціальні організації з домінуючою одного з трьох видів послуг.

Отже, *в невиробничій підсистемі ССВ СЕС умовно можна виділити три кластера:*

- перший кластер - це сукупність соціальних організацій, які сконцентровані в певному соціально-економічному просторі і протягом певного часу надають систему послуг охорони здоров'я;
- другий кластер - це сукупність соціальних організацій, які сконцентровані в певному соціально-економічному просторі і протягом певного часу надають систему освітніх послуг;
- третій кластер - це сукупність соціальних організацій, які сконцентровані в певному соціально-економічному просторі і протягом певного часу надають систему культурних послуг.

Економічними інститутами, які можуть бути «вбудовані» в кластери охорони здоров'я, освіти і науки, культури і мистецтва, на наш погляд, можуть бути: відносини власності, методи фіноутворення, види та способи оплати послуг, форми і системи оплати праці. Деякі дослідники [9, 10, 17, 18] вважають, що стандартизація трьох видів послуг невиробничої підсистеми ССВ СЕС, що надаються організаціями трьох кластерів, дає можливість поррахувати їх реальну вартість.

Інакше кажучи, ціни на «стандартні» послуги встановлює держава на основі їх «реальної вартості». Однак викликає сумніви сам термін «реальна вартість», який використовується по відношенню до держави. Очевидно, що в даний момент, оплата праці, яка становить у невиробничій підсистемі ССВ СЕС основну частку витрат, знижена і в середньому не досягає навіть «реального» прожиткового мінімуму сім'ї. Це говорить про те, що ціни і заробітні плати в цих кластерах невиробничої підсистеми ССВ СЕС - це ще не стійкі економічні інститути. Багато чого залежить від того, наскільки «реальні» ціни можуть забезпечити гідну заробітну плату і наскільки система заробітної плати може, в свою чергу, стимулювати підвищення ефективності праці в цьому кластері.

В цілому вітчизняні кластери невиробничої підсистеми ССВ СЕС не є ринковими, оскільки їхні послуги оплачуються за допомогою законодавчо закріпленого перерозподілу доходів, а користувачі послуг, в більшості випадків, отримують їх безкоштовно. Тим не менш, неринкові методи розподілу послуг невиробничої підсистеми ССВ СЕС допускають включення й ринкових методів розподілу цих послуг, здатних надати соціальним організаціям кластерів економічно стимулюючий зміст. Однак тут виникає теоретичне питання (що має і практичне значення теж): у тій мірі, в якій соціальні організації, що надають послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, «вростають» в конкурентно-ринкові відносини, чи не втрачають вони соціальний характер і чи не перетворюються на різновид ринкових, тобто комерційних організацій. Наприклад, чи є приватна клініка, приватна установа освіти або приватний музей соціальною організацією. Адже тут не домінують ті цілі і стандарти, про які говорилося вище. Відповідь, на наш погляд, залежить від того, якою мірою економічна діяльність цих організацій підпорядкована соціальним критеріям, інакше кажучи, наскільки їхні послуги доступні досить широким верствам населення.

Ще однією важливою особливістю послуг невиробничої підсистеми ССВ СЕС є множинність, різноманітність і альтернативність джерел відшкодування витрат на ці послуги.

Для обґрунтування формування відповідного механізму відшкодування витрат на послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, необхідно з'ясувати загальні риси, що об'єднують організації запропонованих трьох кластерів, а так само виявити відмінності між ними. Це дозволить, з одного боку, розробити принципові універсальні основи побудови механізму відшкодування витрат на послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС в цілому, а з іншого боку, виявити специфічні особливості застосування цього механізму в кожному конкретному кластері зокрема.

Перш ніж визначити загальні риси, що об'єднують соціальні організації цих трьох кластерів як суб'єктів, а так само виявити

відмінності між ними, в першу чергу необхідно систематизувати теоретичні положення, що стосуються понять «суб'єкт, який надає послуги в невиробничій підсистемі ССВ СЕС» і «суб'єкт, який отримує послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС».

Раніше, нами було поставлене питання про попит на високоякісний людський капітал, а, отже, і на послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС. Було виявлено, що попит на дані послуги, пред'являють, щонайменше, три суб'єкта, а саме:

- держава в цілому, як виразник інтересів суспільства;
- муніципалітети і органи місцевого самоврядування, як виразники інтересів територіальної громади;
- бізнес, як виразник інтересів власників та персоналу.

Ці суб'єкти можна об'єднати під узагальненим поняттям «суб'єкт, який отримує послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС».

Отже, розглянемо функціонування цих суб'єктів в цілісному єдності. Якщо мова йде про таке явище як відшкодування витрат на послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, то в цьому механізмі, на наш погляд, повинні бути задіяні обидві сторони: і суб'єкт, який надає послуги в невиробничій підсистемі ССВ СЕС, і суб'єкт, який отримує послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, як суб'єкти за допомогою яких це відшкодування і відбувається. Дані суб'єкти можуть належати державі, муніципалітету, органам місцевого самоврядування, приватного або змішаному (комерційному) бізнесу, а так же недержавним некомерційним громадським об'єднанням. Таким чином, сукупність організацій, які утворюють три кластера (охорона здоров'я, освіта і наука, культура і мистецтво), аналогічним чином може належати і державі, і приватному бізнесу, і недержавним громадським об'єднанням. Так, наприклад, установи, які надають систему освітніх послуг, можуть бути представлені державними університетами, приватними школами і недержавними некомерційними навчальними центрами. Організації, які надають систему послуг охорони здоров'я, можуть бути представлені комунальними медичними установами, комерційними клініками та громадськими медичними об'єднаннями. Установи, які надають систему культурних послуг, так само можуть бути представлені державними установами культури і мистецтва, приватними комерційними закладами та недержавними некомерційними громадськими організаціями.

Для логічної систематизації та класифікації суб'єктів, що надають і одержують послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, необхідно з'ясувати загальні риси, що об'єднують ці суб'єкти. В даному випадку, найбільш доцільним, на наш погляд, є застосування структурно-цільового підходу, який використовується в основному соціологами, а так же деякими економістами [26-

28]. Вони вважають, що всі існуючі в суспільстві структури можна розділити на такі три частини (сектора, сегмента), залежно від переслідуваних ними цілей, як:

1) державні органи, які охоплюють всі гілки державної влади (законодавчу, виконавчу, судову). Іншими словами, перший сектор – це і є держава як організація політичної влади. До нього належать державні і муніципальні організації, майно яких перебуває у державній або муніципальній власності.

2) сукупність підприємств та інших організаційних структур (як державних, так громадських і приватних), які займаються виробничою діяльністю, а також наданням послуг. Це, по суті, ті структури, які становлять економічну основу суспільства. Головною метою їх діяльності є отримання прибутку. Саме для цього сектора першорядне значення мають економічні відносини, без яких його існування неможливе. До нього відносяться комерційні приватні організації, що переслідують отримання прибутку як основну мету своєї діяльності, та майно яких не знаходиться в державній або муніципальній власності.

3) широкий спектр різних організацій, які не входять в перші дві частини. Некомерційні організації – саме широке визначення. Це такі організації, які створені не з метою отримання прибутку і розподілу її між засновниками, а з метою надання комусь допомоги, відкриття нової справи, внесення якихось змін в існуючий порядок речей. Це різні об'єднання людей, які не мають статусу державних організацій і не розподіляють прибуток. Майно цих організацій не знаходиться в державній або муніципальній власності.

Об'єднуючи основні положення теорії кластерів з положеннями соціологічного структурно-цільового підходу, можна аналогічно *структурувати невиробничу підсистему ССВ СЕС на три частини (сектора, сегмента):*

1) *перший сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС* – державний, який об'єднує державні органи, муніципальні і місцеві органи місцевого самоврядування. В цьому сегменті присутні організації всіх трьох кластерів - охорони здоров'я, освіти і науки, культури і мистецтва;

2) *другий сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС* – економічний або комерційний, який об'єднує приватний бізнес (юридичні особи - підприємства, організації, установи, компанії і т.п.; фізичні особи – населення, громадяни, робітники, службовці, приватні підприємці тощо) і змішаний бізнес (за участю держави, муніципальних та місцевих органів місцевого самоврядування). В цьому сегменті функціонують організації всіх трьох кластерів – охорони здоров'я, освіти і науки, культури і мистецтва.

3) *третій сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС* – соціальний або некомерційний, що об'єднує недержавні некомерційні громадські об'єднання (юридичні особи – організації, установи, асоціації, спілки тощо; фізичні особи -

населення, громадяни, приватні особи, громадські діячі тощо). В цьому сегменті діють організації всіх трьох кластерів - охорони здоров'я, освіти і науки, культури і мистецтва.

Для подальшого дослідження, з урахуванням того, що вищезазначені суб'єкти, мають загальні риси, а отже і механізм відшкодування витрат на їх послуги має спільні принципи побудови, найбільш актуальним є питання яким чином взаємодіють один з одним одержувачі та платники вартості послуг.

Всі суб'єкти, які отримують послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, можна розділити на три категорії:

- платники повної вартості послуг;
- платники часткової вартості послуг;
- одержувачі послуг без відшкодування затрат.

Всі суб'єкти, що надають послуги у невиробничій підсистемі ССВ СЕС, так само можуть бути поділені на три категорії:

- одержувачі повної вартості послуг;
- одержувачі часткової вартості послуг;
- надавачі безоплатних послуг.

Взаємодія цих двох суб'єктів, на перший погляд, досить очевидна і проста, ускладнюється, коли виникає ситуація в якій одержувач послуг невиробничої підсистеми ССВ СЕС не є безпосереднім платником її вартості взагалі, або є платником її часткової вартості. Наприклад, отримання освіти в державному навчальному закладі, лікування в комунальному медичному закладі, відвідування благодійного культурного заходу. В даному випадку виникає необхідність у присутності якогось «посередника», який би був «реальним» платником всієї або частини вартості даних послуг і при цьому, не був би їх безпосереднім одержувачем.

Враховуючи, що всі витрати суб'єктів на надання послуг невиробничої підсистеми ССВ СЕС повинні бути відшкодовані в повному обсязі, при наданні повністю платних послуг взаємодія суб'єктів, що надають і одержують дані послуги, пряма і базується на комерційній основі. Таку взаємодію можна назвати ринковою або комерційною.

При наданні повністю безкоштовних послуг взаємодія суб'єктів, що надають і одержують дані послуги, непряма, а опосередкована присутністю платника, який не є безпосереднім одержувачем послуги. Таку взаємодію можна назвати неринковою або некомерційною.

При наданні частково платних послуг взаємодія суб'єктів, що надають і одержують дані послуги, носить двоякий характер, з одного боку, вона пряма (ринкова), а з іншого боку, вона опосередкована присутністю часткового платника, який не є безпосереднім одержувачем послуги (неринкова). Таку взаємодію можна назвати змішаною.

Узагальнюючи інформацію, можна виділити три основні групи суб'єктів невиробничої підсистеми ССВ СЕС:

- суб'єкти – надавачі послуг;
- суб'єкти – одержувачі послуг;
- суб'єкти платники – посередники.

З'ясувавши взаємодію при відшкодуванні витрат суб'єктів, що надають і одержують послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, а так же виділивши платника - посередника, який не є одержувачем цих послуг, представляється можливим класифікувати суб'єкти невиробничої підсистеми ССВ СЕС.

Класифікація суб'єктів, що надають послуги у невиробничій підсистемі ССВ СЕС можлива з використанням таких класифікаційних ознак як:

- за належністю до кластеру: організації та фізичні особи, які надають систему послуг охорони здоров'я; організації та фізичні особи, які надають систему освітніх послуг; організації та фізичні особи, які надають систему культурних послуг;
- за формою взаємодії з одержувачем послуг: організації та фізичні особи, що функціонують як ринкові - комерційні; організації та фізичні особи, що функціонують як неринкові - некомерційні; організації та фізичні особи, що функціонують як змішані.

Класифікація суб'єктів, що отримують послуги від невиробничої підсистеми ССВ СЕС можлива з використанням таких класифікаційних ознак як:

- за належністю до цільової частини невиробничої підсистеми ССВ СЕС: державні організації як юридичні особи і громадяни як фізичні особи; юридичні та фізичні особи приватного та змішаного бізнесу; недержавні громадські організації як юридичні особи і населення як фізичні особи;
- за формою взаємодії з надавачем послуг: організації та фізичні особи, які отримують послуги на ринковій комерційній основі; організації та фізичні особи, які отримують послуги на неринковій некомерційній основі; організації та фізичні особи, які отримують послуги на змішаній основі.

Класифікація суб'єктів, платників - посередників, що відшкодовують витрати на послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, але не є одержувачами цих послуг, можлива з використанням таких класифікаційних ознак як:

- за належністю до кластеру: організації та фізичні особи кластеру охорони здоров'я; організації та фізичні особи кластеру освіти і науки; організації та фізичні особи кластеру культури і мистецтва;
- за належністю до цільової частини невиробничої підсистеми ССВ СЕС: державні організації як юридичні особи і громадяни як фізичні особи; юридичні та фізичні особи приватного та змішаного бізнесу; недержавні громадські організації як юридичні особи і населення як фізичні особи;
- за формою взаємодії з одержувачами і надавачами послуг: організації та фізичні особи, які повністю відшкодовують витрати на

послуги, одержувані суб'єктами на неринковій некомерційній основі; організації та фізичні особи, які частково відшкодовують витрати на послуги, одержувані суб'єктами на змішаній основі.

З урахуванням трьох варіантів процесу надання послуг, можна уявити три варіанти процесу відшкодування витрат на послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, які можуть бути покладені в основу механізму відшкодування витрат:

- 1) процес прямого відшкодування витрат при наданні повністю платних послуг;
- 2) процес солідарного відшкодування витрат при наданні частково платних послуг;
- 3) процес змішаного відшкодування витрат при наданні повністю безкоштовних послуг як синтез першого і другого варіантів.

Найбільш складним і непрозорим процес взаємодії між основними групами суб'єктів невиробничої підсистеми ССВ СЕС стає, на наш погляд, при відшкодуванні витрат на ці послуги за двома схемами: по-перше, при наданні частково платних послуг, по-друге, при наданні повністю безкоштовних послуг. Тобто в тих випадках, коли в схемі відшкодування витрат присутній посередник - платник. Основна маса суб'єктів, що надають послуги у невиробничій підсистемі ССВ СЕС саме за такими схемами, це – соціальні організації, які функціонують або як неринкові (некомерційні), або як змішані, тобто надають частково платні послуги. Однак слід пам'ятати, що українське законодавство [23-25] поділяє всі вітчизняні юридичні особи на два великі класи: комерційні і некомерційні організації. Серед тих і інших можуть бути і державні та муніципальні установи, і приватні фірми, і громадські організації.

Використовуючи соціологічний структурно-цільовий підхід, ми структурували невиробничу підсистему ССВ СЕС на три сегменти. Відповідно до цієї структуризації, до третього сегменту невиробничої підсистеми ССВ СЕС - соціального або некомерційного, були віднесені всі недержавні некомерційні громадські об'єднання (юридичні особи - організації, установи, асоціації, спілки тощо; фізичні особи - населення, громадяни, приватні особи, громадські діячі тощо), що функціонують в кластерах охорони здоров'я, освіти і науки, культури і мистецтва.

Таким чином, безліч некомерційних організацій взагалі – поняття відповідно ширше, ніж третій сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС. Некомерційні організації можуть існувати в різних організаційно-правових формах, та, як згадувалося вище, можуть бути державними, муніципальними, приватними або громадськими. Державні та муніципальні некомерційні установи в даному випадку будуть відноситися до першого сегменту невиробничої підсистеми ССВ СЕС - державному. Приватні некомерційні установи та громадські організації, тобто установи, майно яких не знаходиться в державній або

муніципальній власності, а належить громадянам або юридичним особам, будуть складати третій сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС.

Згідно даної структуризації, поняття *«третій сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС»* буде використовуватися нами в тому контексті, що це особливий суспільний інститут, утворений сукупністю недержавних некомерційних організацій, які своєю діяльністю забезпечують частину соціального відтворення «соціо-людини» як головного чинника розвитку соціально-економічної системи. Саме ці організації, що функціонують в третьому сегменті невиробничої підсистеми ССВ СЕС, як сегмент соціальний, і становлять найбільший інтерес, з нашої точки зору, для подальшого дослідження. І хоча перший сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС як сегмент державний, володіє сукупністю державних і некомерційних організацій, які теж своєю діяльністю забезпечують частину соціального відтворення «соціо-людини», тим не менше, їх функціонування є об'єктом і предметом в основному фахівців в галузі державного управління. Їх діяльність досліджується з точки зору функціонування державних систем та механізмів управління соціально-економічними процесами, що відбуваються на рівні національних господарств, через призму економічної політики держави, за допомогою способів, форм, методів і важелів державного регулювання національної СЕС.

Існування третього сегмента невиробничої підсистеми ССВ СЕС це, по суті, підсумок вирішення протиріч між державою, комерційними суб'єктами і громадянами з приводу їхньої частки відповідальності та участі в соціальному відтворенні «соціо-людини». Третій сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС як суспільний інститут, утворений сукупністю недержавних та некомерційних організацій - це інститут, за допомогою якого всі три сегменти невиробничої підсистеми ССВ СЕС можна пов'язати такою системою відносин, яка дозволяла б вирішувати питання соціального відтворення «соціо-людини» спільно, на основі гнучкої системи домовленостей. Вона відрізняється з одного боку від державних норм і приписів, а з іншого боку від договірно-еквівалентного принципу, характерного для відносин в комерційному сегменті.

Третій сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС як суспільний інститут, утворений сукупністю недержавних некомерційних організацій, почав формуватися в останнє сторіччя в розвинених країнах для того, щоб врівноважувати відносини між першим і другим сегментами невиробничої підсистеми ССВ СЕС на більш-менш еквівалентних, партнерських засадах. При цьому недержавні некомерційні організації у своїй діяльності прагнуть поєднати достоїнства державної та комерційної форм взаємодії основних суб'єктів невиробничої підсистеми ССВ СЕС та мінімізувати деякі властиві їм негативні ефекти. Третій сегмент невиробничої підсистеми

ССВ СЕС як область діяльності, де відбувається компенсація негативних наслідків виключно державної або виключно комерційної форм взаємодії основних суб'єктів невиробничої підсистеми ССВ СЕС, в деякій мірі існує завжди, в будь-якому суспільстві, при будь-якому типі держави та економічного ладу [29]. Інша справа, що в соціально-економічних системах, в яких саме ставлення між ринком і державою носить нерівномірний характер (тобто коли одна із сторін набуває гіпертрофованого значення), його можливості та функції більш обмежені.

Використовуючи базові положення теорії кластерів, визначивши поняття *«третій сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС»* та беручи до уваги основні тези відтворювального підходу, можна уявити синтезовану на цій основі *«кластерно-сегментарну структуру невиробничої підсистеми ССВ СЕС»*.

Пропонована структура невиробничої підсистеми ССВ СЕС припускає, що в кожному з трьох основних кластерів: (1) організації охорони здоров'я, (2) організації освіти і науки; (3) організації культури і мистецтва, присутні всі три сегменти: (1) державний сегмент; (2) економічний або комерційний сегмент, (3) соціальний або некомерційний сегмент.

З цієї точки зору кожен кластер може бути охарактеризований наступним чином:

— перший кластер – це кластер, в якому функціонують державні, комерційні та некомерційні організації охорони здоров'я;

— другий кластер – це кластер, в якому функціонують державні, комерційні та некомерційні організації освіти і науки;

— третій кластер – це кластер, в якому функціонують державні, комерційні та некомерційні організації культури і мистецтва.

Виходячи з положення про те, що в невиробничій підсистемі ССВ СЕС здійснюється відтворення в першу чергу «соціо-людини», але це не означає, що там не відбувається відтворення «біо-» і «трудо-людини», можна охарактеризувати кластери наступним чином:

— перший кластер (охорона здоров'я) – це кластер, призначений в основному для відтворення «біо-людини»;

— другий кластер (освіта і наука) – це кластер, призначений в основному для відтворення «трудо-людини»;

— третій кластер (культура і мистецтво) – це кластер, призначений в основному для відтворення «соціо-людини».

Аналогічним чином, відповідно до запропонованої кластерно-сегментарної структури, можна охарактеризувати перший сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС - це державний сегмент в якому діють державні організації, що функціонують в області охорони здоров'я (як некомерційні, так і комерційні); державні організації, що функціонують в області освіти і науки (як некомерційні, так і комерційні);

державні організації, що функціонують в області культури і мистецтва (як некомерційні, так і комерційні).

Другий сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС - це комерційний (економічний) сегмент в якому діють комерційні організації, що функціонують в області охорони здоров'я (недержавні); комерційні організації, що функціонують в області освіти і науки (недержавні); комерційні організації, що функціонують в області культури і мистецтва (недержавні).

Третій сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС - це некомерційний (соціальний) сегмент в якому діють некомерційні організації, що функціонують в області охорони здоров'я (недержавні); некомерційні організації, що функціонують в області освіти і науки (недержавні); некомерційні організації, що функціонують в області культури і мистецтва (недержавні).

Висновки. Так як соціальне відтворення є основою існування ССВ СЕС в цілому, а відтворення «соціо-людини» є базовою і домінуючою характеристикою невиробничої підсистеми ССВ СЕС зокрема, перший акцент у подальшому дослідженні, на наш погляд, повинен бути поставлений на вивченні третього сегмента кожного кластера невиробничої підсистеми ССВ СЕС як сукупності недержавних некомерційних громадських об'єднань (юридичних і фізичних осіб), які сконцентровані в певному соціально-економічному просторі і протягом певного часу надають систему послуг охорони здоров'я, освітніх послуг (в т.ч. і послуг науки), послуг культури і мистецтва.

Через призму відтворювального підходу, тобто процесу відтворення «біо-», «трудо-» і «соціо-людини», можна окреслити третій сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС, згідно запропонованої кластерно-сегментарної структури, таким чином:

- недержавні некомерційні соціальні організації охорони здоров'я, що характеризуються домінуючою роллю відтворення «біо-людини»;
- недержавні некомерційні соціальні організації освіти і науки, що характеризуються домінуючою роллю відтворення «трудо-людини»;
- недержавні некомерційні соціальні організації культури і мистецтва, що характеризуються домінуючою роллю відтворення «соціо-людини».

На наш погляд, саме третій сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС, як особливий суспільний інститут, своєю активною посередницькою діяльністю між державним і комерційним сегментами може забезпечити соціальне відтворення «біо – трудо – соціо» людини як головного чинника розвитку СЕС. Саме третій сегмент може допомогти у вирішенні проблеми формування економічно ефективного та соціально справедливого механізму відшкодування витрат на послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, який би позитивно впливав

на соціальне відтворення людського капіталу, відображав би інтереси всіх членів суспільства. Для подальшого обґрунтування формування відповідного механізму відшкодування витрат на послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, необхідно з'ясувати як загальні риси, так і характерні особливості функціонування кожного з трьох кластерів, що входять в третій сегмент невиробничої підсистеми ССВ СЕС, вивчити процеси їх взаємодії один з одним та іншими сегментами підсистеми.

Враховуючи, що відтворення «соціо-людини» можливе тільки після того, як будуть відтворені «біо-» і «трудо-людина», перший акцент повинен бути поставлений на вивченні в рамках третього сегмента невиробничої підсистеми ССВ СЕС особливостей функціонування організацій першого кластера - охорони здоров'я.

Далі, логічно продовжуючи процес відтворення триєдності «біо - трудо - соціо» в людині, другий акцент повинен бути поставлений на вивченні особливостей функціонування організацій другого кластера - освіти і науки.

І, нарешті, враховуючи, що базовою характеристикою невиробничої підсистеми ССВ СЕС є забезпечення соціального відтворення людського капіталу головним чином через відтворення «соціо-людини», подальше дослідження формування механізму відшкодування витрат на послуги невиробничої підсистеми ССВ СЕС, з нашої точки зору, слід завершити вивченням особливостей функціонування недержавних некомерційних організацій третього кластера – культури і мистецтва.

Недержавні некомерційні організації, будучи представниками невиробничої підсистеми ССВ СЕС, забезпечують соціальне відтворення людського капіталу за допомогою надання відповідних послуг. Під послугою невиробничої підсистеми ССВ СЕС нами розуміється соціальна нематеріальна чиста послуга особистого призначення, що надається суб'єктами невиробничої підсистеми ССВ. Таким чином, логічно припустити, що недержавні некомерційні організації є суб'єктами - надавачами послуг з домінуючою нематеріальних особистих чистих послуг. Перш ніж вивчити принципові засади формування механізму відшкодування витрат на такі послуги, необхідно не тільки сформулювати специфічні характеристики послуг невиробничої підсистеми ССВ СЕС та з'ясувати особливості функціонування її суб'єктів, а й вивчити соціально-економічну природу та особливості функціонування недержавних некомерційних організацій через призму їх функціонування в трьох виділених кластерах.

Таким чином, в рамках першого акценту дослідження, доцільно вивчити принципові засади формування механізму відшкодування витрат на послуги організацій кластера охорони здоров'я, потім, в рамках другого акценту дослідження, на послуги організацій кластера освіти і науки, і,

аналогічним чином, на послуги організацій кластера культури і мистецтва.

Це дозволить, з урахуванням виявлених специфічних особливостей формування цього механізму в кожному конкретному кластері,

перейти від часткового до загального, і розробити принципи універсальні основи побудови механізму відшкодування витрат на послуги невіробничої підсистеми ССВ СЕС в цілому.

Список літератури:

1. Азар В.И., Плетникова И.А. Вопросы совершенствования ценообразования на услуги / В.И. Азар, И.А. Плетникова // Теоретические вопросы: Сб. науч. трудов. - М.: Госкомцен, НИИЦ, 1976. - С. 5.
2. Иванов Н.Н. Сфера услуг как объект исследования и управления / Иванов Н.Н. – СПб.: Препринт, 2000. - С. 4.
3. Меньшикова Г.А. Услуга как социально-экономический феномен / Г.А. Меньшикова // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6 "Экономика". Выпуск 1(6). – СПб: СПУ, 1999. - С. 94.
4. Тыкоцкий Л.И. Производительный труд и услуги. Вопросы теории / Тыкоцкий Л.И. - Вильнюс: Минтис, 1973. – С. 89.
5. Колесников И.В. Проблема задолженности населения по оплате жилищно-коммунальных услуг / Колесников И.В., Пузанов А.С., Сиваев С.В. - М.: Фонд "Институт экономики города", 1998. - С. 7.
6. Кротов М.В. Обязательство по оказанию услуг в советском гражданском праве / Кротов М.В. - Л.: Лениздат, 1990. - С. 4.
7. Основы маркетинга / [Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Дж., Вонг В.]. - пер. с англ.; 2-е европ. изд. – К.; М.; СПб.: Вильямс, 1998. – 412 с.
8. Коляго В.С. Услуга как экономическая категория / Коляго В.С. - М.: ИНИОН РАН, 1983. - С. 20.
9. Софина Т.Н. Сфера услуг: трансформации в рыночной экономике: Учебник / Софина Т.Н. – СПб: Питер, 1999. - С. 72.
10. Софина Т.Н. Управление социальной сферой: Учебник / Софина Т.Н. [под ред. В.Э. Гордина]. – СПб: Питер, 1998. - С. 21 - 55.
11. Песоцкая Е.В. Маркетинг услуг: Уч. пособие / Песоцкая Е.В. – СПб: Питер, 1997. - С. 62.
12. Parsons T. Sociological Theory and Modern Society / Parsons T. - NY – L., 1967. - P. 303 -304.
13. Вебер М. История хозяйства / М. Вебер // История хозяйства. Город. - М., 2001. - С. 7.
14. Jivan A. Conceptul generalizat de serviciu / Jivan A. // Studii de economie: Lucrari stintifise ate cardelor didactice / Univ. de vest din Timisoara. Fac. de stante econ. si drepti. – Timisoara, 1994 - 1995. - Vol. 16. – P. 58 – 63.
15. Большой экономический словарь [под ред. А. Азрилияна]. – 5-е изд. доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 2002. – 798 с.
16. Економічна енциклопедія [редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. - у 3-х томах. – К.: Академія, 2000. – Т.1. – 864 с.
17. Ольсевич Ю. О специфике экономических институтов социальной сферы (теоретический аспект) / Ю. Ольсевич, В. Мазарчук // Вопросы экономики. - 2005. - № 5. - С. 50–64.
18. Шишкин С. Экономика социальной сферы / Шишкин С. - М.: ГУ – ВШЭ, 2003. – С. 30.
19. Вэриан Х.Р. Экономическая теория информационных технологий / Х.Р. Вэриан // Социально – экономические проблемы информационного общества [под ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельника]. – Сумы: Университетская книга, 2005. – С. 220 - 221.
20. Вольчик В.В. Курс лекций по институциональной экономике / Вольчик В.В. - Р-н/Д: изд-во Рост. Ун-та, 2000. – 300 с.
21. Акулов В.Б. Теория организации: Уч. пособие / В.Б. Акулов, М.Н. Рудаков. - Петрозаводск: ПетрГУ, 2002. – 434 с.
22. Радаев В.В. Еще раз о предмете экономической социологии / В.В. Радаев // Социологические исследования. - 2002. - № 7. - С. 3 – 14.
23. Бюджетный кодекс Украины. – Х.: ООО „Одиссей”, 2006. – 104 с.
24. Хозяйственный кодекс Украины. – Х.: ООО „Одиссей”, 2006. – 256 с.
25. Гражданский кодекс Украины. – Х.: ООО „Одиссей”, 2006. – 250 с.
26. Логачова С.С. Особливості управління некомерційною організацією / Логачова С.С. // 36. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет - конференції „Простір і час сучасної науки”. - К.: ТК МЕГАНОМ, 2006. - С. 22–23.

27. Межсекторное партнёрство: государственные структуры, гражданское общество, бизнес. Серия «Местное самоуправление». Пособие № 2. [Электронный ресурс]: НО «Корпус интеграции». – Режим доступа <http://www.basw-ngo-by.net>
28. Соціальне партнерство, як механізм виконання соціальних гарантій // Зб. інф.–аналіт. матеріалів. – Луганськ: Поліпринт, 2006. – 51 с.
29. Каплич Р. Методи підвищення фінансової життєдіяльності недержавних організацій / Каплич Р. – К.: Transtec, 2004. – 98 с.

Надано до редакції 05.09.2011

Кусик Наталія Львівна / Nataly L. Kusiak
melev@rambler.ru

Козаченко Ганна Володимирівна / Anna V. Kozachenko